

УДК 378.016:780.6

Маринчук Т.Т. Художньо-педагогічний аналіз музичного твору як необхідна складова фахових умінь вчителя початкової школи / Т. Т.Маринчук // Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтрнет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти». 19-20 квітня 2018 - Вінниця, 2018. – С. 18-23

Автор

Маринчук Т.Т.

Маринчук Т.Т.

Marinchuk T. T.

Назва

Художньо-педагогічний аналіз музичного твору як необхідна складова фахових умінь вчителя початкової школи

Художественно-педагогический анализ музыкальных произведения как необходимая составляющая профессиональных умений учителей начальной школы

Artistic-pedagogical analysis of musical works as a necessary component of professional skills of primary school teachers

Ключові слова

Художньо-педагогічний аналіз, художня мова, художній образ, художній текст, семантичний підхід, засоби музичної виразності.

Художественно-педагогический анализ, художественная речь, художественный образ, художественный текст, семантический подход, средства музыкальной выразительности.

Artistic-pedagogical analysis, artistic language, artistic image, artistic text, semantic approach, means of musical expression

Анотації

У статті досліджено рівень теоретичної розробки питань художньо-педагогічного аналізу як необхідної складової у фаховій підготовці вчителя початкових класів. Проаналізовано праці у галузі мистецтвознавства, педагогіки і психології художнього сприйняття, які в різній мірі торкаються питань художньо-педагогічного аналізу музики і семантичного підходу при його здійсненні. Охарактеризовано й уточнено низку понять, необхідних для здійснення художньо-педагогічного аналізу, зокрема «художня мова», «художній образ», «художній текст». Виокремлено теоретичні знання, практичні навички й уміння, якими слід послуговуватися у процесі художньо-педагогічного аналізу. Подано власне визначення поняття художньо-педагогічного аналізу.

В статье исследован уровень теоретической разработки вопросов художественно-педагогического анализа как необходимой составляющей в профессиональной подготовке учителя начальных классов. Проанализированы труды в области искусствоведения, педагогики и психологии художественного восприятия, которые в разной степени затрагивают вопросы художественно-педагогического анализа музыки и семантического подхода при его осуществлении. Охарактеризовано и уточнено ряд понятий, необходимых для осуществления художественно-педагогического анализа, в частности «художественный язык», «художественный образ», «художественный текст». Выделены теоретические знания, практические навыки и умения, которыми следует пользоваться в процессе художественно-педагогического анализа. Подано собственное определение понятия художественно-педагогического анализа.

The article investigates the level of theoretical development of issues of artistic and pedagogical analysis as a necessary component in the professional training of elementary school teachers. The author analyzes works in the field of art studies, pedagogy and psychology of artistic perception, which in varying degrees touch upon the issues of artistic and pedagogical analysis of music and the semantic approach to its implementation. A number of concepts necessary for the implementation of artistic and pedagogical analysis, such as «artistic language», «artistic image»,

«artistic text», have been characterized and refined. Theoretical knowledge, practical skills and abilities, which should be used in the process of artistic and pedagogical analysis, are singled out. Self definition of the concept of artistic and pedagogical analysis is presented.

Постановка проблеми. Модель сучасного вчителя початкових класів передбачає наявність не лише теоретичних знань з методик викладання навчальних дисциплін, широкого культурного кругозору, але й значного творчого потенціалу і самостійності мислення, що дозволяє залучати до своєї фахової діяльності широке коло явищ мистецької дійсності та здійснювати художньо-педагогічний аналіз творів мистецтва. Беззаперечний могутній виховний вплив мистецтва спонукає сучасну педагогіку залучати художні твори у різноманітності їх проявів у навчально-виховний процес. Саме тому й у фаховій підготовці вчителя початкових класів значне місце відведено дисциплінам мистецького, зокрема музичного спрямування.

Вчитель початкової школи закладає підвалини естетичної свідомості особистості, формує художньо-комунікативні навички школяра, а тому й сам повинен мати високий рівень художньо-естетичного розвитку. Опановуючи азами гри на музичних інструментах, майбутній педагог вчиться також керувати музичним сприйняттям дитини, формувати її готовність до спілкування з музикою, а також розкривати її художній зміст доступними для школяра засобами. Тому навички художньо-педагогічного аналізу постають необхідною складовою у фаховій підготовці вчителя початкових класів і повинні послідовно розвиватись протягом усього процесу навчання. Зокрема, аналіз зразків музичного мистецтва вимагає визначення жанру і стилю музичних творів, розкриття їх тематичного змісту, характеристики засобів

музичної виразності, які використовує композитор у створенні художнього образу, побудови твору (типу музичної форми, структурного і тематичного аналізу кожної частини). Усвідомлення цих складових музики сприяє формуванню в учнів готовності до музичного сприйняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях мистецтвознавців, психологів і фахівців педагогічної науки (Л. Виготського [1], О.Леонтьєва [2], В. Медушевського [5], І. Нестьєва [7], В. Остроменського [8], С. Раппопорта [11], Б. Теплова [13] та ін.) справедливо відзначається, що музичне сприйняття органічно належить до галузі художньо-естетичної свідомості й досвіду людства. Воно пов'язане з такими їх елементами, як естетичний ідеал і художній образ, естетичний смак і художній стиль, естетичне почуття і художнє мислення. Сприймання, опосередковане через духовне життя, естетичне відношення до світу, художню розвиненість особистості, стає пульсаром її художнього, естетичного, духовного розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на багаторівневність і багатоплановість впливу музики на людей, художньо-повноцінне спілкування з нею (як її створення, так і її сприйняття) завжди припускає високу духовну активність особистості. Таку її якість слід формувати у процесі художнього сприймання, який може протікати більш ефективно після попередньої бесіди вчителя. Сам педагог, готуючись до такої бесіди, здійснює художньо-педагогічний аналіз художнього твору. На основі концепцій А.Лосєва, В.Андрєєвої, В.Куклева, А. Овчиннікової про знаково-символічні засоби, у працях І. Манакової, Н. Салміної [4], Т. Тютюнникової [14] та ін. розкрито деякі аспекти художньо-педагогічного аналізу. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблемі художнього, зокрема музичного сприймання, досі невирішеними залишаються питання визначення місця художньо-педагогічного аналізу у фаховій підготовці майбутнього вчителя початкових класів.

Мета статті. Здійснити художньо-педагогічний аналіз допомагають теоретичні знання та практичні уміння, поміж яких виділяємо усвідомлення

суті єдності змісту і форми творів мистецтва; знання жанрових та стильових особливостей видів мистецтва; знання основних форм та засобів виразності; уміння охарактеризувати жанр і форму конкретного твору; аналіз системи засобів виразності та її ролі в створенні художнього образу. Спираючись на праці у галузі мистецтвознавства, педагогіки і психології художнього сприйняття, автор статті ставить за мету визначити теоретичні основи художньо-педагогічного аналізу як необхідної складової у фаховій підготовці вчителя початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим завданням мистецтва, згідно концепції С. Х. Раппопорта, є концентрація, систематизація й об'єктивація соціально-історичного досвіду відносин, відбиття й осмислення дійсності [11]. У цьому полягає специфіка художнього мислення, яке не може бути понятійним, абстрактно-логічним, тому що його елементами є не поняття, а особливі художні емоції. Відмінною рисою художніх емоцій є те, що вони завжди носять позитивний характер завдяки своїй здатності збуджувати творчу активність людей. Мистецтво, на думку вченого, має здатність «складного перетворення» почуттів, коли найсумніші і негативні переживання, переплавляючись у творі мистецтва, приносять особливу естетичну насолоду. Художня емоція не тільки привласнюється, але й переробляється у психіці людей. Емоції мистецтва, за влучним виразом Л. С. Виготського, є «розумними», а художня насолода «не є чиста рецепція», адже вона вимагає «найвищої діяльності психіки» [1]. Саме це твердження вказує на величезний виховний потенціал творів мистецтва.

Художні емоції, на думку С. Х. Раппопорта, формуються в інтелекті автора. Однак для того, щоб викликати переживання в іншій людині, необхідна об'єктивація ідеальних продуктів у матеріальних утвореннях, семіотичних системах; проте знаки лише інформують, а «заражати - вище їхніх сил» [11]. Чудо мистецтва – в його асоціативному характері, а психіка людини володіє величезними асоціативними можливостями. Тому пусковою ланкою асоціацій є сприйняття, а напрямними центрами формування міцних асоціацій служать

об'єктивні значення й «особистісні змісти» (О.Леонтьєв [2]) явищ, що опановуються психікою.

Музика, що звучить, неминуче піддається особистісній слухацькій інтерпретації, при якій естетичний досвід суб'єкта долучається до процесів розкриття суб'єктивної образності цієї музики. Слухач сприймає музику, інтерпретуючи її. Він «пристосовує» до свого духовного світу її художній зміст і разом з тим внутрішньо сам перебудовується відповідно до логіки розвитку музичних образів. Слухач, як підкреслював С. Х. Раппопорт, особистісно конкретизує життєвий зміст музики, актуалізує її вплив, причому «здійснює таку конкретизацію й актуалізацію у своїй свідомості, в індивідуальній формі й у пристосованому до своїх індивідуальних особливостей вигляді» [11, с.45]. Музичні образи, що мають багату інтонаційну й ритмічну структуру, найбільш привабливі, але при цьому складні для сприйняття, вимагають додаткової підготовки слухача.

Музичний образ є образом художнім, складність якого полягає найчастіше у відсутності адекватного вербального тлумачення. Художній образ являє собою специфічний властивий тільки мистецтву спосіб відбиття дійсності у конкретно почуттєвій формі, що безпосередньо сприймається слухачем. Він реалізується у сполученні глибокої думки з яскравістю зображення й відношенням, почуттями художника до того, що зображується. Сутність художнього образу збігається із сутністю мистецтва – відображення дійсності. Природа художнього образу – світоглядна, гносеологічна та почуттєва. На підставі вище зазначеного, можна дати наступне визначення: художній образ – це духовний результат художнього освоєння та пізнання дійсності, яка є відправним пунктом у його створенні.

Враховуючи підходи до визначення образу і художньої образності у працях представників богословського знання, класичної філософії і новітніх культурфілософських досліджень, можна дати й таку інтерпретацію поняття: художній образ – це суб'єктивна форма творчої реакції на об'єктивну дійсність, спричинена особливостями творчого методу митця, його емоційного

та інтелектуального світу, психотипу тощо. Як категорія художньої культури, образ втілює спосіб розуміння дійсності митцем.

Художній образ являє собою не що інше, як особливий засіб для кодування узагальнених переживань. Саме тому, що при реалізації задуму художником копіюється не реальний предмет, а фантастичний образ, що має символічний характер. Матеріальна копія цього образу теж виявляється не копією дійсності, а символом людських переживань. Отже, він є спеціальним знаком (символом), зміст (значення) якого становить те або інше узагальнене переживання.

Для усвідомлення змісту художнього образу майбутні вчителі початкових класів повинні не лише опанувати навичками художньо-педагогічного аналізу, але й передати їх у доступному вигляді своїм вихованцям. Основна ідея художньо-педагогічного аналізу полягає у тому, що, опанувавши прийомами систематизації почуттєвого досвіду в розумінні знаково-символічних засобів, реципієнт (чи то студент, чи учень початкових класів) на основі опанування мови мистецтва розпізнає зміст і значення художнього образу. У процесі аналізу важливо, щоб елементи художньої мови відкладалися у свідомості слухача не порожніми, а значущими одиницями.

Мова мистецтва є складним системним утворенням і має багаторівневу структуру. Всі його рівні в художньому творі діють одночасно, їхні елементи, різні по довжині й структурному значенню, постійно взаємодіють, розфарбовуючи реальне звучання унікальним комплексом змістовних характеристик. Саме ці комплекси в сполученні з особистим досвідом є основою для розпізнавання змісту й значення художнього образу реципієнтом.

Традиційно під мовою культурологія розуміє систему знакової організації мовлення, а під художньою мовою – сукупність правил і знакових систем, за допомогою яких твориться й передається інформація у мистецтві. Художній текст, на відміну від будь-якого іншого тексту культури, вимагає наявності художньо-образної естетичної форми, в якій людина відтворює дійсність. О.Потебня визначає художній текст як «велике слово» – цілісне і єдине. Текст

втілюється у мові, тобто мова передує тексту, а сам текст вже втілює певні зміст і концепцію. Таким чином, вибудовуємо такий логічний ряд за ступенем зростання художніх одиниць: знак – мова – текст – образ. Кожну з цих одиниць слід вивчати на відповідному рівні – морфологічному, синтаксичному, семантичному, концептуальному.

Художня мова, на відміну від мови звичайної, яка виникає з мотивів соціокультурних і комунікативних (необхідності орієнтуватися у культурному просторі і часі), спричинена особливими потребами людини, що полягають в індивідуальній експресії (афект, емоція, чуттєве уявлення, знання); потребі в естетичних переживаннях; потребі в імітаційно-ігрових діях [15, с.31].

Засоби створення художнього тексту є засобами художньої мови. Остання складається з художніх знаків. Розгорнуту і переконливу характеристику художніх знаків складає С.Шип. Згідно його концепції, художній образ та зміст художнього знаку утворюють поняття, судження, модальності і цінності, що «притягуються» чуттєвими образами та об'єднуються в них [15, с.95]. За допомогою художніх знаків здійснюється процес комунікації всередині художнього тексту.

Враховуючи усе вище зазначене та спираючись на твердження філософів, культурологів, мистецтвознавців, визначаємо, що художня мова – це система організації художніх знаків-символів, яка виникає у зв'язку з особливими потребами особистості і суспільства, втілюється засобами виразності конкретного виду мистецтва, оформлена у синтаксичні структури та спрямована на створення художнього образу. Художня мова як тип знакової системи характеризується конотативністю (неявністю, неконкретністю, недоокресленістю, непонятійністю) художнього значення і контекстуальною зумовленістю (історичною, суспільною, стилістичною). Функція художньої мови – забезпечення художньої комунікації: фіксації-збереження-відтворення-трансляції емоційно-образної інформації.

Ми усвідомлюємо, що у процесі підготовки майбутнього вчителя початкових класів, вивчити всі елементи мови неможливо. Ще менш ймовірно

вивчити всі комплекси можливих сполучень, що виникають на перетинанні значень елементів різних рівнів. У зв'язку з цим необхідно з кожного рівня художньої мови вибрати кілька найбільш доступних елементів, які повинні засвоїти майбутні педагоги і передати дітям молодшого шкільного віку. Ці елементи утворюють своєрідний художній алфавіт значень.

Звертаємо увагу на те, що більшість нині діючих методик з дисциплін естетичного циклу пропонують подібний «алфавіт» більш-менш стандартного вигляду, у відриві від його семантичної основи, що суперечить самій суті мовної системи.

Художньо-педагогічний аналіз повинен застосовувати семантичний підхід в опануванні засобів виразності художнього образу, що розкривається в ряді вимог, першою з яких називаємо розгляд художньої мови як семіотичної системи, тобто системи знаків, що відбивають ті або інші змісти й значення. Подібний аналіз дозволяє продемонструвати у кожному окремому випадку конкретний спосіб відбиття у музиці реальної дійсності. По своїй суті він завжди спрямований на смисл, на зміст.

У процесі художньо-педагогічного аналізу, той, хто його здійснює, залучається у розгорнуту систему конкретних дій, операцій, використання різного роду засобів, серед яких центральне місце займають знаково-символічні. У результаті подібних дій відбувається освоєння художніх засобів у сполученні з їхніми виразними можливостями, закріплюються певні значення за елементами мови.

І в процесі підготовки фахівця, і у передаванні його умінь молодшим школярам важливо, щоб ці значення студенти та діти не одержували як готову інформацію зі слів педагога, а відкривали самі за допомогою дослідження. Наприклад, у подібних висловленнях: «Відчуваю загальний характер, настрій твору мистецтва. Намагаюся визначити, звідки воно береться, що саме в художньому творі породжує цей настрій». Творча свідомість школярів виявляється не в умінні швидко засвоювати істини, викладені педагогом, а набутті власного досвіду ставлення до мистецтва на основі діалогічного

спілкування з учителем і художнім твором, завдяки чому він стає здатним створювати емоційно-образну програму як народжену ним самим форму існування художнього змісту. Таким чином, процес сприймання художніх творів реалізується лише за умов цілеспрямованої взаємодії вчителя та учнів, єдності педагогічно спрямованого спілкування з дітьми і художньо осмисленого та емоційно насиченого спілкування з твором мистецтва. Художньо-педагогічне спілкування як метод керування процесом сприймання художнього твору має характеризуватись рівноправністю учасників у судженнях й оцінці творів мистецтва, підвищеною увагою вчителя до реакції учнів, наявністю взаємозв'язків їх переживань, різних контекстів, точок зору, позицій, щирою зацікавленістю вчителя в успіхах учнів, активізацією особистісних проявів у процесі сприймання й осмислення мистецтва.

Висновки й пропозиції. У підсумку роздумів про теоретичні основи художньо-педагогічного аналізу як необхідної складової у фаховій підготовці вчителя початкових класів приходимо до формулювання самого поняття. Під художньо-педагогічним аналізом розуміємо особливий вид педагогічної діяльності, спрямований на виявлення характеру художніх образів та усвідомлення змісту й ідеї художнього твору; здійснений з урахуванням вікових особливостей, рівня художньо-естетичного розвитку певної категорії школярів і виховних завдань; донесений до школярів у доступній та цікавій формі. Теоретичні підвалини художньо-педагогічного аналізу складають теоретичні знання: 1) в галузі культурології, мистецтвознавства та суміжних дисциплін; 2) в галузі певного виду мистецтва, серед яких чільне місце посідають знання про засоби виразності у мистецтві; 3) в галузі вікової психології. Також для здійснення художньо-педагогічного аналізу педагог повинен володіти практичними вміннями і навичками оформлення цих знань у чітку послідовну розповідь для школярів відповідної вікової групи; використання міжпредметних зв'язків.

Результатом художньо-педагогічного аналізу стає налагодження художньої комунікації школярів з твором мистецтва. Для цього слід створити й

певні педагогічні мови, зокрема забезпечити активне творче сприйняття художнього твору («подія-переживання»); зафіксувати силу й глибину емоційного переживання-потрясіння; виявити особистісне відношення до твору мистецтва; створити умови для вербалізації свого сприйняття-відношення. З метою конкретизації положень художньо-педагогічного аналізу у подальшому слід створити алгоритми для його здійснення стосовно конкретних видів та жанрів мистецтва.

Список літератури:

1. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский. – СПб.: Азбука, 2000.- 416 с.
2. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2 тт. . / под ред. В.В. Давыдова, В.П. Зинченко, А.А. Леонтьева, А.В. Петровского. М.: Педагогика, 1983. – Т. 2. – 318 с.
3. Лосев А.Ф. Музыка как предмет логики / А.Ф. Лосев // Из ранних произведений / Сост. И.И. Маханькова. – М.: Правда, 1990. – С. 195-390.
4. Манакова И. П., Салмина Н. Г. Дети. Мир звуков. Музыка / И.П. Манакова, Н.Г. Салмина. – Свердловск, 1991. – 112 с.
5. Медушевский В. В.О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки. – М.: Музыка, 1976. – 254 с.
6. Музыкальное восприятие как предмет комплексного исследования: сб. ст. / сост. А. Г. Костюк. – Киев : Муз. Украина, 1986. – 126 с.
7. Нестьев И. В. Учитесь слушать музыку/ И. В. Нестьев. – М.: Музыка, 1987. – 118 с.
8. Остроменский В.Д. Формирование музыкального познания/ В.Д. Остроменский. – Кишинёв: Штиинца, 1988.-157 с.

9. Подуровский В. М., Суслова Н. В. Психологическая коррекция музыкально-педагогической деятельности/ В. М., Подуровский, Н.В. Суслова. – М.: Владос, 2001. – 320 с.
10. Потебня А. Слово и миф / А.Потебня. – М.: Правда, 1989. – 624 с.
11. Раппопорт С. О вариантной множественности исполнительства / С.Раппопорт //Музыкальное исполнительство. – Выпуск 7. – М.: Музыка, 1972. – С.39-67
12. Салмина Н. Г. Знак и символ в обучении/ Н.Г.Салмина. – М.: Издательство Московского университета, 1988. – 288 с.
13. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей / Б.М.Теплов. – М.-Л. :АПН РСФСР, 1947. – 355 с.
14. Тютюнникова Т. Э. Уроки музыки: Система обучения К. Орфа / Т. Э. Тютюнникова. – М.: Изд-во АСТ : Астрель, 2000. - 94 с.
15. Шип С. Музыкальная речь и язык музыки: Теорет. исслед. / Шип С. В. – Одесса: Одес. гос. консерватория им. А. В. Неждановой, 2001. - 295 с.